

Gender a náboženství: přidaná hodnota nebo základní součást výzkumu migrace?

Denisa Sedláčková, Adéla Souralová

Abstrakt:

Článek shrnuje výzkumy migrace, které reflektují náboženství (religiozitu) a gender migrujících. Jeho cílem je představit migraci jako proces, který je ovlivňován a zároveň sám ovlivňuje religiozitu a genderovou diverzitu migrujících. Autorky prezentují základní témata a aspekty vybraných výzkumů ve snaze poukázat na kontextualitu migrační zkušenosti.

Moderní migrace jakoby přesahovala hranice, které ji výzkumnice a výzkumníci v minulosti napříč disciplinami vytyčili. Samotný pojem migrace prochází zásadní rekonceptualizací, proměňují se základní předpoklady, na kterých byly dosavadní výzkumy založeny. Jedním z těchto předpokladů byl mimo jiné neustále reprodukován obraz migranta – odtělesněné bytosti bez genderu, bez víry, bez jakýchkoli charakteristik (a snad i bez charakteru). Genderová diverzita a religiozita přitom představují jeden ze základních organizačních principů sociálního světa, který by neměl být opomíjen ani při studiu migrace. Zvláště v institucionálně sekularizované Evropě je však role náboženství v životech (nejen) migrantů a migrantek opomíjena. Zkoumání náboženství v procesu migrace však může být přínosné hned z několika důvodů. Přestože existuje v lokálních komunitách a je výrazně tvarováno kulturním a politickým kontextem, je zároveň propojeno na celosvětové úrovni a je jí také ovlivňováno (Wuthnow, Offutt 2008). Globální náboženské instituce tak formují zkušenosti migrujících a zároveň jsou důležitým činitelem při reprodukci sociálního řádu. Zároveň nelze pominout propojenost náboženství a genderu. Náboženství, zejména ve své institucionalizované podobě, se podílí na reprodukci genderové struktury společnosti a díky své pozici v soukromí domovů, kam ho moderní doba vytlačila, dochází k jeho feminizaci (Casanova 1994). Gender jako kontextuálně zakotvené a proměnlivé „dělání“ (West, Zimmerman 2008 [1987]) je vztahovou dimenzí každodenního jednání. Ono „dělání genderu“ je vždy realizováno v určité struktuře společnosti, v rámci sociálních procesů, které jsou s ní spjaty. Výjimkou není ani proces migrace. Je tedy zjevné, že gender i náboženství jsou neodmyslitelně spjaty s lidskou mobilitou, přičemž nepředstavují pomyslná zavazadla, která si s sebou migrující nesou, ale naopak zásadní způsobem ovlivňují a jsou ovlivňovány (přes-hraničním) pohybem.

Nereflektování genderové diverzity a religiozity tedy znamená opomenutí zásadních dimenzí migrace. Následující text shrnuje podle nás velice inspirativní zahraniční výzkumy podniknuté na tomto poli, které do popředí analýz migračního procesu staví právě gender a náboženství a zachycují tak „každodenní děláni migrace“ a široké spektrum rolí, které migrantky a migranti hrají podle scénářů psaných genderově a nábožensky specifickými pery. Jinými slovy, tematizují komplexitu migrace v kontextu normativních očekávání souvisejících s genderem a náboženským vyznáním.

Gender a náboženství jako přidaná hodnota výzkumů migrace

Studium migrace představuje oblast, kde se setkává hned několik disciplín (Brettell, Hollifield 2000), což má za následek existenci mnoha, často fragmentovaných a na sobě nezávislých, teorií a konceptů. Jejich od ostatních disciplín oddělený vznik vedl k tomu, že selhávají v pokusu zachytit komplexitu současné migrace. Sociální vědkyně a vědci tedy již opustili vizi o vytvoření jedné všeobjímající teorie (Portes 1997) a na migraci je nahlíženo jako na komplexní a diverzifikovaný fenomén. Spolu s tím se v migračních studiích vynořují jako analytické pojmy gender a náboženství, které dřívější teorie (zejména ty založené na předpokládané racionalitě migrujících) měly tendenci přehlížet.¹

Gender se jako analytická kategorie dostává do centra pozornosti výzkumů migrace v 70. letech 20. století (podrobněji o této tematice viz Sczcepaniková 2006, Hondagneu-Sotelo 2001, Boyd, Grieco 2003 aj.), přičemž prvotní výzkumy jej ztotožňují pouze se ženami a s tzv. „ženskou zkušeností“ migrace. Ženy jsou tak vyděleny jako specifické zvláštní příklady, takže pokus o jejich inkluzi do výzkumných schémat paradoxně vede k exkluzi. Teprve postupně se pojetí genderu vymaňuje z popisů ženské zkušenosti, obrací se ke zkoumání genderových rolí, až je nakonec genderová diverzita vnímána jako základní součást migračního procesu a gender je zkoumán ve vztahu k jiným stratifikačním činitelům a aspektům sociálního života – např. právě náboženství.

Co se náboženství a víry migrantek a migrantů týče, vystačila si migrační studia dlouhou dobu s dnes již klasickou Smithovou (1978) tezí migrace coby teologizující zkušenosti. Migrace, jakožto událost narušující biografii jedince, byla považována za příčinu zvýšené náboženské participace (kritiku toho viz Conner 2007). Teprve transnacionální obrat a kritika metodologického nacionalismu umožnila uchopit náboženství coby fenomén překračující hranice jednotlivých států a zahrnout ho tak do studia migrace na více rovinách. Výzkumy migrace, které považují náboženství za základní analytickou kategorii, vznikají teprve v posledních několika letech, a to především v americkém prostředí a v kontextu etnických církví. V centru těchto výzkumů jsou především způsoby „dělání“ globalizace a nově se vynořující hybridní individuální a kolektivní identity migrujících a také vznik transnacionálních náboženských polí (Levitt 2003). Genderová diverzita ve spojení s

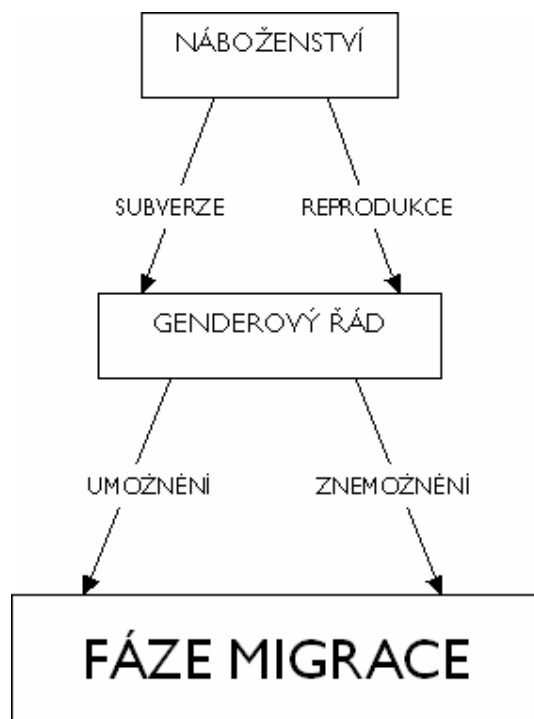
¹ A to z toho důvodu, že se jedná o příliš iracionální kategorie, které se dají obtížně zachytit v kvantitativních výkumech.

náboženstvím je viditelná především tam, kde se díky migraci setkávají dva "kulturní okruhy" (např. debaty o muslimských šátcích ve Francii, viz Roy 2006, Göle 2006).

Gender a náboženství jako základní součást výzkumů migrace

Síla výzkumů migrace, které do svého centra staví gender a/nebo náboženství, tkví v tom, že odkrývají dosud nepopsané dimenze migračního procesu a přispívají tak k jeho hlubšímu pochopení. Mezi základní témata (která vždy byla esenciální součástí procesu lidské mobility, avšak do pozornosti výzkumníků se dostala teprve v posledních desetiletích) patří zejména reprodukce či subverze genderových struktur skrze církev. Zároveň je třeba mít na paměti, že náboženství a víra jsou neodmyslitelně propojeny s širším kulturním kontextem, ale i etnicitou. Např. Kurien (2003) zdůrazňuje, že náboženství hraje ústřední roli v konstrukci etnicity v kontextu imigrace, protože slouží jako prostředek transmise kultury a poskytuje institucionální rámec pro vytváření komunity.

Víra a náboženské praktiky proto prostupují více nebo méně intenzivně celý proces (genderované a genderující) migrace (srov. Szczepaniková 2006). Je více než složité zachytit dialektiku mezi genderovým uspořádáním, náboženským přesvědčením a procesem migrace. Následující schéma zjednodušeně ilustruje vztah mezi genderovým uspořádáním a náboženstvím ve vztahu k jednotlivým fázím migrace tak, jak je popisují zahraniční výzkumy (srov. např. George 1998 a 2005, Williams 2008).

Migrace je komplexní proces složený z několika různých fází, které by neměly být opomíjeny. Proto předtím než se přesuneme k samotným výzkumům, rozdělíme migraci pro lepší uchopitelnost na jednotlivé fáze. Různé autorky a autoři přistupují k fázím migrace odlišně (srov. Demuth 2000, Hagan a Ebaugh 2003), my se přidržíme tradičního třífázového rozdělení na rozhodnutí, cestu a usazování se.

Rozhodnutí

Pro ekonomické teorie migrace je rozhodnutí zapojit se do migračního procesu výsledkem chladného kalkulu, zvážení všech zisků a ztrát. Teprve paradigmatický posun v migračních studiích poukázal na komplexnost rozhodování. Rozhodnutí opustit domov a vydat se do jiné, cizí země většinou nevzniká během minut. Naopak, toto rozhodnutí může uzrávat i roky. Již v této předfázi může hrát roli víra stejně jako i genderový řád v zemi původu, a to v mnoha podobách. Výzkumy podniknuté na tomto poli demonstrovaly, že víra může být na jednu stranu hnacím motorem překonávajícím genderové řády, na druhou stranu však také může udržovat stávající status quo a znemožňovat určitým jedincům přístup k pohybu.

Víra může poskytovat skrze modlitbu sílu opustit domov či rodinu, může sloužit i jako racionalizace takového rozhodnutí. Např. Williams (2006) popisuje, jak prostřednictvím migrace některé ženy překračují soukromou sféru (zejména domova stereotypně považovaného za ženskou doménu) a obracejí se přitom na náboženství, které jim poskytuje legitimitu („Bůh to tak chce“) k tomuto jinak pro ženy zakázanému pohybu, jež je v rozporu s normativními očekáváními souvisejícími se „správnou femininitou“. Bez této legitimacy, jež víra poskytuje, by v kontextu genderového řádu v zemi původu (východní Indonésie) byla přeshraniční mobilita nemyslitelná a ze subjektivního hlediska migrantek také nemyslitelná a nerealizovatelná.

V jiných kontextech však víra a kosmologie mohou působit jako inhibitory mobility žen a/nebo mužů. Migrace je tak selektivním procesem. Indické genderové normy zdůrazňují aspekt čistoty a panenství u žen, a tak obecně znemožňují migraci mladých svobodných žen, protože sexuální atmosféra v USA by tuto čistotu nabourala. Naopak stejné normy podporují migraci mužů do západního světa za účelem vzdělávání a práce (Kurien 2003).

Oba příklady popisující společnosti, v nichž je maskulinita silně akcentována. Williams i Kurien tak ukazují, jak je náboženství tvárné a jak se jeho použití liší v závislosti na kontextu. „Protože ženy jsou primárními předavatelkami náboženských a kulturních tradic v rámci domácností a lokálních asociací, jsou také schopny reinterpretovat patriarchální obrazy vstříc jejich zájmům a vytvářet model genderu, který zdůrazňuje důležitost mužských povinností“ (Kurien 2003: 152-53).

Cesta

Druhá fáze, cesta, je ze všech tří nejhůře uchopitelnou etapou celého migračního procesu, protože zejména zde (více než v jiných fázích) vstupují do hry hůře pozorovatelné (psychologické) faktory související s osobním prožíváním a vírou (srov. Dorais 2007, Williams 2006). V rámci insitucionalizovaného náboženství jsou pak například důležitými postavami pastor nebo kněz poskytující konkrétní pomoc ve formě zprostředkování kontaktů, finančních prostředků nebo prostě ulehčení emocionální zátěže migrujících i zůstavších (Hagan a Ebaugh 2003). Do jisté míry nezávislá na genderové diverzitě tak vstupuje do hry víra, která je v kontrastu ke "klasickým" sociálním sítím, jež se ustanovily jako součást migračních studií. Zejména náboženské instituce simulují rodinné klima: stejně jako v rodině zde není očekávána přímá reciprocita a vztahy členů jsou založeny na důvěře (Hirschman 2004). Naproti tomu stojí vysoce institucionalizované sociálně sítě (např. agentury zprostředkující práci), které jsou na okamžité reciprocitě a ryze ekonomických vztazích přímo založeny.

Usazování se

Většina studií migrace věnuje pozornost zejména postmigrační fázi. V případě výzkumů zaměřených na náboženství a gender tomu není jinak. Např. Schmidt (2000) analyzuje náboženství jako způsob formování a udržování kulturní a genderové identity žen v procesu migrace. Vývoj portorikánského spiritualismu v USA je podle ní neodmyslitelně spjat s migrací žen. Ty totiž nemohou svou sociální pozici vylepšit migrací, a tudíž hledají jiné strategie, které by jim k tomu napomohly. Náboženství je tak pro tyto ženy významným aktérem při rekonceptualizaci genderových vztahů a empowermentu (zmocnění) žen a poskytuje útočiště před diskriminací, rasismem a xenofobií, kterým ženy v nové společnosti čelí.

Důležitost náboženství a církví v postmigrační fázi však není specifická pouze pro ženy. Ve svém entografickém výzkumu indických migrantek a migrantů z Kerala popisuje George (2005) roli církve jakožto udržovatelky kulturní tradice a výraz rezistence vůči asimilaci (spojené se sekularizací a nemorálností). Obrátit se k církvi je pro tyto migrující způsob, jak zmírnit negativní dopady nového prostředí a konzervovat tak „domácí“ uspořádání, např. právě to genderové. V kontextu církve migranti kompenzují své nerovné postavení ve vztahu k manželkám, které si v nové společnosti vydobýly vyšší ekonomické i sociální postavení. Zatímco pro ženy tedy migrace znamenala jistou míru emancipace, muži přestali vyhovovat normativní definici maskulinity, kterou si s sebou z Indie přivezli. Náboženské kongregace se tak staly arénou par excellence pro rekonfiguraci genderových vztahů: tento prostor přinesl mužům vůdcovství, zatímco ženám potvrdil jejich podřadné postavení.

Zejména etnické církve (vznikající např. v USA, blíže viz Ebaugh, Hagan 2003) poskytují prostředí, které je tedy živnou půdou pro tradice a etnické hodnoty společenství. Přestože v jejich kontextu velice často dochází k reprodukci genderových řádů, poskytují prostor, kde

mohou ženy i muži vykonávat alespoň nějaké pozice spojené s mocí. Tyto pozice jsou inherentně hierarchicky uspořádané a specificky genderované, takže k vedoucím pozicím mají přístup zejména nositelé tzv. patriarchální dividendy, tj. privilegovaní muži (Connell 1987). Přesto skýtají tyto alternativní prostory přinášení možnost participace jak mužů, tak žen na životě komunity navzdory jejich vyloučení z participace na hlavních ekonomických institucích (Levitt, Glick Schiller 2004).

Shrňme tedy, že výzkumy reflektující náboženství a genderovou diverzitu v migrační fázi tematizují zejména roli normativních očekávání a možnosti vyvázání se z nich (vyvázání se z rolí a struktur, možnost rekonfigurace stávajících vztahů apod.) nebo naopak popisují přínos církve k reprodukci původních pořádků (striktní dělba práce, jednoznačná definice genderových rolí apod.).

Závěr

Studujeme-li genderovou diverzitu a náboženství v migračním procesu, nemáme co dočinění s jednoduchou ahistorickou rovnicí o dvou neznámých, která je vypočitatelná vždy a všude. Náboženství a genderové řády nejsou neměnné a proces migrace ukazuje nutnost chápat je vždy v určitém kontextu a také ve vzájemné (dis)harmonii obého – genderové diverzity a náboženství. Náboženství není fixní sadou jednotlivých prvků, ale dynamickou sítí sdílených významů používaných různými způsoby v odlišných kontextech (Gardner 1995). Zaměření výzkumů migrace na náboženství a genderovou diverzitu tak umožňuje překročit stíny ekonomických teorií, které studiu lidské mobility stále dominují. Zároveň zcitlivuje výzkumnice a výzkumníky na dosud nezkoumané aspekty migrace, které celý proces zlidšťují a z migrujících již nevytvářejí pasivní figurky v rámci ekonomických transakcí, ale skutečné bytosti žijící svou migrační zkušenost.

Literatura

- BOYD, M.; GRIECO, E. 2003. *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. Dostupný z: <<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>>.
- BRETTELL, C.B. James HOLLIFIELD (eds). 2000. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge.
- CASANOVA, J. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press, str. 11–66.
- CONNELL, R.W. 1987. *Gender and Power. Society, the Person, and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.
- CONNOR, P. 2008. „Increase or Decrease? The Impact of the International Migratory Event on Immigrant Religious Participation.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*. 47 (2): 243–257.

- DEMUTH, Andreas. 2000. „Some Conceptual Thoughts on Migration Research“ Pp 21-58 in B. AGOZINO (ed.). 2000. *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Aldershot: Ashgate.
- DORAIS, L.J. 2007. Faith, Hope and Identity: Religion and the Vietnamese Refugees. In *Refugee Survey Quarterly*. 26 (2): 57–69
- GARDNER, K. 1995. *Global Migrants, Local Lives*. Oxford, England: Clarendon Press.
- GEORGE, S. M. 2005. *When Women Come First: Gender and Class in Transnational Migration*. Berkeley: University of California Press.
- GÖLE, N. 2006. „Islam, European public space, and civility“. In K. Michalski (ed.), *Religion in the New Europe*. Budapest: CEU Press.
- HAGAN, J., H. R. EBAUGH. 2003. „Calling Upon the Sacred: Migrant's Use of Religion in the Migration Process.“ *International Migration Review* 37 (4): 1145–1162.
- HIRSCHMAN, Ch. 2004. „The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States.“ *International Migration Review* 38 (3): 1206–1233.
- KURIEN, P. 2003. „Gendered Ethnicity: Creating a Hindu Indian Identity in the United States.“ In P. Hondagneu-Sotelo (ed.) *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*. California: University of California Press, s. 151–173.
- LEVITT, P. 2003. „You Know, Abraham Was Really the First Immigrant“: Religion and Transnational Migration. *International Migration Review* 37 (3): 847–873.
- LEVITT, P. N. GLICK SCHILLER. 2004. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society.“ *International Migration Review* 38 (3): 1002–1039.
- PORTES, A. 1997. „Immigration theory for a new century: Some problems and opportunities,“ *International Migration Review* 31: 799-825.
- ROY, O. 2006. „Islam in Europe: Clash of Religions or Convergence of Religiosities?“ Pp. 131-144 in K. Michalski (ed.). *Religion in the New Europe*. Budapest: CEU Press.
- SCHMIDT, B. E. 2000. „Religious Concepts in the Process of Migration: Puerto Rican Female Spiritists in the United States." Pp. 119–132 in *Women and Migration: Anthropological Perspectives*, Jacqueline Knörr & Barbara Meier (eds.). Frankfurt; New York: Campus Verlag; St. Martin's Press.
- SZCZEPANIKOVÁ, A. 2006. „Migrace jako „genderovaný“ a „genderující“ proces - stručný přehled literatury a nástin budoucího výzkumu.“ [on-line] [cit. 20.5.2008] Dostupný z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcefb50bfa263ef/Migration_as_Gendered_and_Gendering_Process_CZE_final.pdf>.
- WEST, C.; ZIMMERMAN, D.H. 1987. „Doing Gender“ *Gender and Society*, 1 (2): 125–151.
- WUTHNOW, R., STEHEN OFFUT. 2008. Transnational Religious Connections. In *Sociology of Religion* 69(2): 209–232.

O autorkách:

Denisa Sedláčková (1984) je studentkou magisterského programu sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Zaujímá se o roli náboženství v migračním procesu a integraci migrantek a migrantů prostřednictvím náboženských institucí. Kontakt: sedlackova.denisa@gmail.com.

Adéla Souralová (1984) je absolventkou magisterského programu sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde v současné době pokračuje v postgraduálním studiu. Zabývá se genderovými aspekty migračního procesu a antropologií migrace. Kontakt: asouralo@fss.muni.cz.